

dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert]. – Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Lang, 2003. – 401 S.; Zima 1992: Zima P. V. Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft / Peter V. Zima. – Tübingen: Francke, 1992. – 354 S.

Зимомря И. Сущность генологической парадигмы: дискурс оценок.

В статье проанализировано сущность генологической парадигмы с учетом дискурса оценок.

Ключевые слова: генология, генологическая парадигма, проблемы рецепции, малая проза, австрийская литература.

Василь Кучер, асп. (Кременець)

ББК 83.3 (4УКР)

УДК 821. 161.2 – 82.09.

Сюжетно-образні константи романів-антиутопій

У статті розглядаються константи розвитку сюжетної лінії романів-антиутопій, а також аналізуються основні образи, які відіграють домінуючу роль у формуванні художньої структури романів-застережень.

Ключові слова: сюжет, головний герой, антиутопічний роман, дія, розв'язка, образ.

Kucher Vasyl. Plot and image constants of anti-utopia novels.

The constants of plot development line and also basic images which play a dominant role in forming of artistic structure in anti-utopia novels are examined in the article.

Key words: plot, main hero, anti-utopia novel, activity, culmination, image.

Антиутопія як самостійний жанр – явище ХХ століття. Літературна доля антиутопій у нашій державі була непростою.

Парадоксальність суджень, ситуацій, законів, що керували життям героїв дуже часто бентежили читача, та призводили до сприйняття жанру як памфлету, іноді пасквілю, що зводив наклеп на життя радянського суспільства. Поступове нагромадження антиутопією ознак жанру, як достатньої і необхідної умови своєї ідентичності, процес тривалий, але жанр характеризується не з поза літературних ситуацій, а з власних літературних норм, кодифікованих теорією. Жанрові правила – «ніби конституція незалежної держави», – зазначає С.Аверінцев у праці «Історична рухливість категорії жанру». Проблема аналізу жанрових правил романів-застережень є особливо актуальною в наш час, коли вітчизняне літературознавство звільнилось від радянського ярма і перебуває в розквіті. Дуже часто романи-застереження розглядаються в потоці наукової фантастики. *Актуальність дослідження* зумовлена необхідністю виокремлення елементів внутрішньої форми романів-застережень як констант, що притаманні лише антиутопії. *Мета наших студій* – проаналізувати праці вітчизняних та зарубіжних науковців, що стосуються сюжету та образів романів-антиутопій, а також послідовність розвитку дії романів-застережень, з метою виокремлення сюжетно-образних констант.

Т.Чернишова, характеризуючи типи сюжетів, справедливо відзначає ключову роль головоломки в різних типах соціальних фантазій. Поряд з іншими жанровими прикметами романів-антиутопій А.Ф. Любімова досліджувала категорії природи у праці «Жанр антиутопії ХХ століття: змістові та поетологічні аспекти». Питання типологічних сюжетних особливостей утопії та антиутопії висвітлювала Е.Л. Дашко. Усвідомленню соціальних аспектів різновидів утопії присвячена праця німецького вченого А. Фогта «Соціальні утопії».

Антиутопічний роман володіє стійкими сюжетно-композиційними ознаками. Негативне ставлення автора до суспільства, що зображується, виражається через позицію героя і його оцінкою суспільства. Погляд героя антиутопії цілком відрізняється від позиції героя утопічного роману. В утопічному суспільстві всі жителі знаходяться в цілковитій гармонії з устроєм, в якому вони проживають. Антиутопія починається із

сумнівів героя в безгрішності суспільства, яке декларує свою ідеальність.

Фабула антиутопічного роману включає в себе деякі ключові епізоди: суперечку головного героя із своїм ідейним антагоністом, сцену громадянської непокори, трагічний фінал, який констатує поразку головного героя. Сюжетна схема антиутопії у порівнянні з утопією може бути охарактеризована із знаком «мінус». По-новому пізнаючи суспільство, що здавалось ідеальним, герой повністю його не сприймає, протестує проти існуючого стану справ.

Зміст слова «антиутопія» передбачає багато «анти», протиставляючи себе не тільки утопії, але й багатьом іншим жанрам. З точки зору розвитку фабули це ще й антидетектив. В антиутопії зберігається багато традиційних елементів сюжетної схеми детективу: переслідування злочинця, спроба заарештувати або арешт, процедура допиту. Характерними є також деякі соціальні інститути: поліція думок, партія, охоронці, які є, по своїй суті, підрозділами охорони існуючого порядку. Підтверджує думку про детективний сюжет антиутопії «Сонячна машина» Г.Баран: «Фантастика й казковість у «Сонячній машині» поєднуються з авантюрно-детективним розвитком сюжету. Напружено гостра фабула, виклад подій, розрахований на те, щоб заінтригувати читача» [Баран 1999: 19]. Для антиутопії характерним є те, що злочинець і органи правопорядку міняються місцями, бо в суспільстві всі уявлення про право та справедливість кардинально відрізняються. Якщо класичний детектив розпочинається злочинцем і закінчується покаранням, то антиутопія розпочинається із знайомства із «злочинцем», а закінчується фізичним або духовним вбивством особистості. В детективі читач повинний скласти пазл, розслідуючи разом з детективом справу, зібрати докази проти злочинця. В антиутопії навпаки – знайти докази проти злочинця, що вбиває будь-які прояви нестандартного мислення, оригінальної думки.

В романах-антиутопіях низка зустрічей, спогадів, епізодів поступово складається в картину життя суспільства, що забрало свободу в своїх громадян. Більшість жителів такої держави згодні з існуючим устроєм, а головним героєм роману стає людина, яка перестає довіряти системі, що прирівнює

людину до машини. Особиста думка вважається великим злом, адже думка формує свідомість людини, її спроможність незалежно оцінювати.

Дія відбувається у замкнутому просторі: переважно цим простором є місто. Так, у романах «1984» Дж. Орвела та «Дивний новий світ» О.Хакслі основні події відбуваються в Лондоні. Ідея рівності усіх громадян є основною. Суть уніфікованості громадян демонструє головний герой Вінстон Сміт у своєму щоденнику: «...від епохи однакових, епохи самотніх, від епохи Старшого Брата, від епохи дводумства – привіт» (переклад наш – В.К.) [Оруэлл 1989: 37].

Сюжет антиутопії розвивається цілеспрямовано: від умиротвореного до дієвого, активного начала героїв. Це зумовлює значну кількість напружених ситуацій. Так, у романі «Дивний новий світ» О.Хакслі це епізод, коли Дикун приймає рішення накласти на себе руки. В романі «1984» Дж. Орвела напруженість сюжету відчувається під час допиту О'Браєном Вінстона.

В антиутопії конфлікт істини та брехні переходить у площину практичної дії, оскільки нове пізнання старого світу і його переоцінка змушує героя перейти до рішучих дій. У цьому контексті особливість жанру антиутопії в тому, що герой перебуває в конфлікті з суспільством, яке відштовхує його. А. Зверев зазначав, що за законами жанру антиутопія вимагає протесту: «Для неї важлива конфліктна лінія, позначена мотивом супротиву, який не припиняється навіть в умовах стадного ентузіазму та спільної відсутності думки» [Зверев 1989: 42]. Конфлікт героя із суспільством завершується зустріччю із своїм антагоністом. Їх розмова інтелектуальна боротьба протилежних думок. Усі антиутопісти доводять, що опір владі, силі є безнадійним. Персонаж не доходить до кінця у своєму антагонізмі, бо середовище підкорює його, знищуючи всі прояви відхилення від норми, тому розв'язка є трагічною. Гострота конфліктних ситуацій, психологічна насиченість індивідуальних характеристик, інтенсивність пристрастей не зникає до кінця твору. Сюжет романів-застережень насичений мотивом приреченості, песимізму.

Антиутопія за своїм сюжетом тяжіє до кенотипу. М.Епштейн писав: «В архетипі загальне передує конкретному

як спочатку задане... В кенотипі загальне – це кінцева перспектива конкретного, яке виростає з історії та переростає її» [Епштейн 1986: 389]. Універсальний з кенотипів, характерний для антиутопії, – образ тоталітарної держави, що маскується під демократію. Для антиутопії не є характерним риторичний принцип організації сюжету, декларативно-описовий спосіб зображення людини та подій, при застереженні від постулату ідеї. Невипадково починаючи з Є.Зам'ятіна про антиутопію говорять як про роман де присутній романний конфлікт особистості та суспільства та герой із свідомістю глибоко індивідуальної особливості. Незадоволення обмеженістю людського існування виступає одним із основних мотивів утопічної творчості. Категорія щастя у творчості письменників-утопістів дуже часто ідеалізується. Творцем ідеальної моделі суспільства в романах-утопіях виступає герой.

Система образів антиутопії формується таким чином, що персонажів можна поділити на два типи. Перший тип володіє різними засобами переконання, другий прагне не допустити знищення духовної традиції. Присутній на перших сторінках роману «1984» Дж. Орвела мотив спадкової передачі духовної культури – важливий та необхідний для антиутопії. В основі фабульного розвитку антиутопії є непересічна особистість. Герой рухає сюжетні колізії, своїми переживаннями, вчинками виражає основну думку, сформульовану наратором. Для героя антиутопії діалог з представниками влади є переломним етапом у його долі, зумовлює кінцевий вибір: або боротьба, або відмова від неї. Ситуація вибору на думку А.Зверева є основою жанру антиутопії, бо «література починається з тої хвилини, коли соціальне або розумове проникає в свідомість людини, стає для нього не абстракцією, а полем боротьби між сумнівом і довірою» [Зверев 1989: 42]. Герой антиутопії відчуває, що спосіб життя, яке ведуть люди навколо нього, протиприродне. З цією метою автори антиутопій протиставляють життя в замкнутому просторі життю поза ним. Так, для прикладу, в романі О.Хакслі «Дивний новий світ» життя в рекреації протиставляється устрєві Лондона, – з його інкубаторами, будинками та іншого роду урбаністичними будовами.

В антиутопії зберігається традиційна для утопічного роману постать мандрівника, як людини із новим поглядом на

світ. В романі «Дивний новий світ» О.Хакслі, Дикун, вивчаючи нову модель устрою, дає негативну оцінку «позитивним» ідеалам суспільства, в які він потрапляє. Таким чином, мандрівник в антиутопії розділяє розчарування автора тими ідеалами, які проголошувались.

Як антипод утопії антиутопія пародіює канони жанру-попередника. В антиутопії змінюється роль героя-гіда. Будучи членом суспільства, цей герой ідейно протистоїть йому. На відміну від героя-гіда утопії, він не є носієм ідей нового світу, а навпаки їх противником. Тому в ключових героїв антиутопії існує антагоніст. Він захищає існуючі порядки і при цьому використовує всі механізми влади для підтримки існуючого стану справ. «Особистість в антиутопії завжди відчуває опір середовища. Соціальне середовище й особистість – ось основний конфлікт антиутопії» [Коннікова 2008: 5]. Крім протистояння із головним героєм, його внутрішній світ статичний, як і навколишній світ. Якщо бунтар прагне змін і сам змінюється на власних очах, то його суперник незмінний у своїх поглядах. Якщо утопічний світ пізнавався героєм-мандрівником, то антиутопічне суспільство зображається з декількох точок: мандрівником (зовні) та героєм-антигоністом (внутрішньо). Такий погляд на суспільство дозволяє зобразити його більш переконливо. Читач, таким чином, сприймає тиск державної машини на героя не як сторонній спостерігач, а як співчувач герою, його смутку та мукам. Думка про небезпеку таких соціальних утопій приходиться до читача через свідомість.

Важливе місце в сюжетно-композиційній організації романів-антиутопій займає тема кохання. Кохання заборонене в державі, в межах якої проживають герої антиутопії, адже під впливом кохання людина може стати сміливою і непокірною, може здійснювати боротьбу та робити найвідчайдушніші вчинки в житті. Це відзначають В.Гладишев та І.Похвищева: «Найважливіша проблема, порушена у відомих антиутопіях ХХ століття – це кохання та його доля в тоталітарному суспільстві, оскільки кохання є найінтимнішою сферою життя людини, і втручання в нього держави яскраво свідчить про свавілля влади» [Гладишев, Похвищева 1986: 41].

У романах-антиутопіях першої половини ХХ століття особливої уваги заслуговує вирішення ще однієї проблеми –

проблеми людини. Спосіб зображення створеного людиною нового світу базується не тільки на зовнішній передачі соціальної формації, а переважним чином через зображення почуттів та свідомості головного героя. Зокрема, Н.Г.Добринська зазначає, що «антиутопія – це гнучкий синтетичний жанр, принцип пародійності якого виявляється в його структурно-композиційних особливостях; критично переосмислює опозицію «особистість – соціальний ідеал» [Добринська 2007: 106]. Для антиутопії притаманним є персоналістичний характер. Якщо в утопіях на передній план виносяться проблема «суспільство – людина», то в антиутопіях навпаки – «людина – суспільство». Всі герої антиутопії не існують як особистості. Їм притаманна відсутність власної думки. Власне бачення нового змісту існування характерне лише для головного героя, однак, він довго не живе.

Питання про щастя та свободу людської особистості в суспільстві є важливою ознакою досліджуваних романів. У чому полягає щастя кожної людини, які способи досягнення цього щастя – ці питання антиутопія наслідуює з попередніх століть. Для антиутопії типологічно необхідним є факт, що зображуване суспільство декларує себе щасливим. Письменник показує що втілення ідеалу в реальне життя неможливе.

Таким чином, головною сюжетно-образною лінією романів-антиутопій є тема неприйняття особистістю соціальної організації, яка заснована на уніфікації та несвободі. Проблеми героя з його почуттями, переживаннями знаходяться в центрі розвитку сюжету. Розв'язка завжди є драматичною: вона передбачає загибель головного героя, або прийняття героями-протестантами світу, який створений для придушення будь-яких виявів особистості. Трагічним фіналом твору автор застерігає людство перед тими ілюзіями, які виникли на початку ХХ століття, – в час виникнення романів-застережень. Проте автора не покидає віра в прекрасне майбутнє.

Література: *Зверев 1989:* – Когда пробит последний час природы...(Чему учит антиутопия) // Вопросы литературы 1989. № 1; *Іконнікова 2008:* – Іконнікова М.В. Антиутопічний дискурс в оцінці літературознавства ХХ століття // <http://eprints.zu.edu.ua/1711/1/34.pdf>; *Добринська 2007:*

Антиутопия: пространство государства и пространство личности

//http://www.nbuuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200015/knp15_27.doc
; Баран 1999: Баран Г. «Сонячна машина» В. Винниченка: проблематика, поетика, жанрова своєрідність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – Українська література / Баран Г.П. – Дрогобич, 1999. – 21 с.;
Винниченко 1989: Винниченко В.К. Сонячна машина. – К.: Дніпро, 1989 – 618 с.;
Гладышев, Похвыщева 1988: – Гладышев В., Похвыщева И. В тоталитарном обществе любовь безсильная: роман Д. Оруэлла «1984», 1988 // Русская словесность, 1986. – № 1;
Епштейн 1986: – Епштейн М. Парадоксы новизны: о литературном развитии XIX – XX веков. М., 1986;
Оруэлл 1989:– Оруэлл Д.«1984» и эссе разных лет. – М.: Прогресс, 1989. – 364 с.;
Коломийцева 1998: – Коломийцева Е.Ю. Проблемы изучения литературной антиутопии // Вестн. Ставропол. гос. пед. ун-та. Социально-гуманит. Науки. – 1998. – Вып. 14. – С. 98 – 102;
Хаксли 1989: Хаксли О. О дивный новый мир. – М.: Прогресс, 1989 – 294 с.

Кучер Василий. Сюжетно-образные константы романов-антиутопий.

В статье рассматриваются константы развития сюжетной линии антиутопий, а также анализируются основные образы, которые играют доминирующую роль в формировании художественной структуры романов-предостережений.

Ключевые слова: *сюжет, главный герой, антиутопический роман, действие, розвязка, образ.*